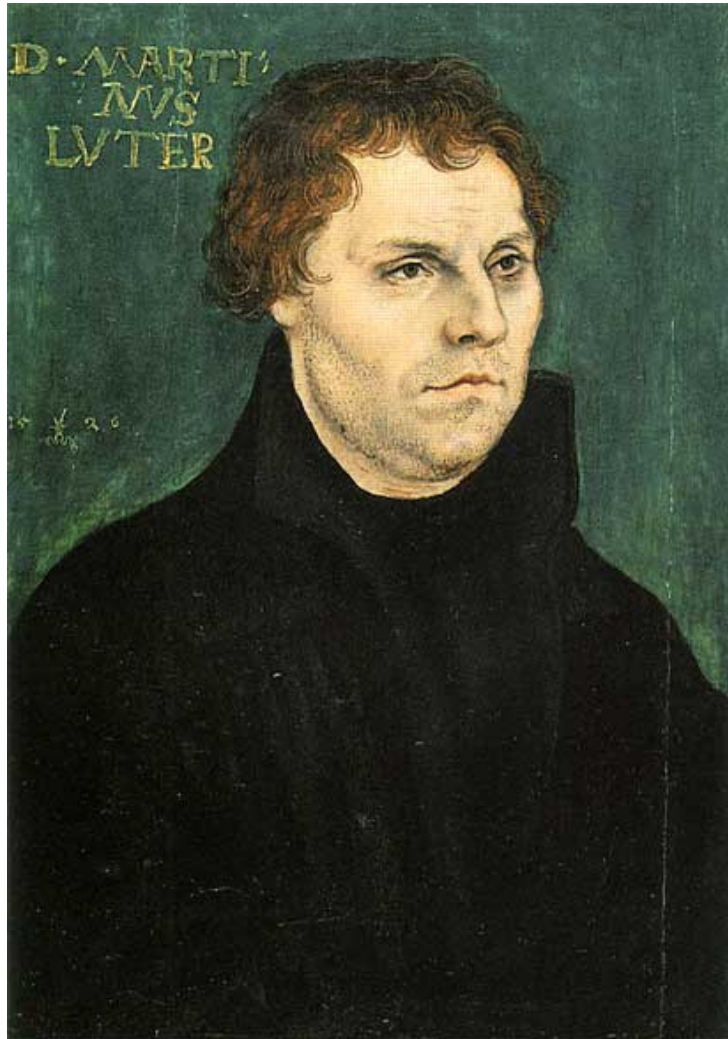

LUTHER

GROEPSOPDRACHT

UNIVERSITEIT UTRECHT
SUBFACULTEIT GODGELEERDHEID

GOD EN HET KWAAD
2009-2010 BLOK 2
GG-DK301209-2
DOCENT: DR. E.P. SCHAAFSMA

ROBIN VAN DER BEEK
JACK DE GROOT

11 JANUARI 2010

1. INLEIDING

In veel van Luthers geschriften komen we (uiteenzettingen over) de duivel tegen. Eén van de bekendere anekdotes uit Luthers leven is het smijten van de inktpot naar de duivel. Ook de biografie van Heiko A. Oberman 'Luther; Mensch zwischen Gott und Teufel' is in dit verband veelzeggend. Hiermee willen we een karakterisering geven van wat Luther aanziet voor het kwaad. Onzes inziens is dat de macht van de duivel en de uitwerking van die macht in het leven van mensen. De duivel openbaarde zich al in het paradijs aan Adam in de vorm van slang. De daaropvolgende zondeval, werkt vanwege de erfzonde door in het leven van ieder mens.

Luther worstelde heel zijn leven met de duivel en het kwaad en hij spreekt veel meer over de werken en listen van de duivel dan over zijn oorsprong. Wanneer we echter wel naar de oorsprong van het kwaad zoeken, dan verbindt Luther dit met de wil van de mens en met erfzonde. Luther was niet de eerste die over deze thema's nadacht. Onder andere Augustinus is in zijn geschrift *De libero arbitrio* uitgebreid op de wil van de mens ingegaan. Derhalve willen wij de volgende probleemstelling formuleren:

Op welke wijze verbindt Luther kwaad en erfzonde met elkaar, waarin wordt hier de invloed van Augustinus zichtbaar en welke plaats heeft de wil hier in.

Om een antwoord hierop te geven willen wij eerst stilstaan bij Luthers opvatting ten aanzien van wil en erfzonde en vervolgens bij de verhouding tussen Luthers en Augustinus in dit opzicht.

2. LUTHER'S VISIE OP DE WIL EN DE ERFZONDE

Wanneer in de zestiende eeuw de Reformatie om zich heen grijpt volgt een reactie van Rooms-Katholieke zijde in onder andere het concilie van Trente, (1545-1563). Tijdens dit concilie werd de scholastieke theologie van de Middeleeuwen in vernieuwde vorm gepresenteerd en werden leer en praktijk opnieuw vastgelegd. De Tridentijnse leer kent een uitgangspunt, waarin de wil van de mens aan de orde komt. Er wordt aangenomen dat de menselijke wil met de Goddelijke genade samenwerkt om het heil te verkrijgen en dat de mens goede werken kan en wil doen, die noodzakelijk zijn om het verkregen heil vast te houden en het eeuwige leven te ontvangen.

Voor het concilie van Trente had Luther in diverse Godsdienstgesprekken stelling genomen tegen dit uitgangspunt, net zoals anderen voor, tijdens en na het concilie gedaan hebben. Luther ziet de vrije wil als een eigenschap die alleen aan God kan worden toegeschreven. Hiermee bestaat de vrije wil in eigenlijke zin niet. Er is geen vrije keuze voor het geloof, maar alleen het geloof als gave van een genadig God. Ook de aan de goede werken gelieerde en in de Middeleeuwen ontwikkelde heilsordering met de voorstelling van "Verdienst nach Billigkeit" als voorbereiding van de natuurlijke mens op Gods genade wijst Luther af. De natuurlijke mens heeft sinds de zondeval een afwijking tot het kwade doordat hij zijn vrije wil is kwijtgeraakt en vanwege de erfzonde is elk natuurlijk mens onbekwaam tot enig goed. Pas als God een mens genadig is geweest, krijgen werken waarde voor God. Deze werken zijn echter vrucht van het geloof en geen grond voor het behoud, zodat ook op dit punt de wil niet vrij is, omdat ze pas na ontvangen genade waarde krijgen.¹

Ook verzet Luther zich tegen de scholastieke opvattingen omdat men wel allerlei daadzonden wist aan te wijzen, maar men de bevindelijke kennis van wat werkelijk zonde is mist. Bovendien wordt de wortel van de zonde in de scholastische leer niet blootgelegd. Voor Luther ligt de wortel van de zonde in de totale verdorvenheid van de mens, de mens is in zonde ontvangen en geboren en daar ligt de oorsprong van het kwaad. Dit stelt hij tegenover de scholastische opvatting dat de mens wel zondig is, maar niet geheel, omdat rede, verstand en wil in beginsel onbedorven zijn.²

Luther zegt hierover: "Onze leer is dat de menselijke natuur geheel verdorven is. Adam had, toen God hem schiep een reine wil en een rein verstand. Hij was ongerept in zijn horen zien en handelen. Ongerept behartigde hij het welzijn van deze aarde, met lofprijzing van God in het geloof. Maar door de val zijn 's mensen wil, verstand en alle natuurlijke krachten verdorven. Hij is niet langer meer ongeschonden, maar is door de zonde geheel op zichzelf gericht. Hij mist het rechte oordeel over zichzelf voor het aangezicht Gods. Hij richt al het zijne geheel verkeerd in, regelrecht in strijd met Gods wil en wet. Hij heeft God niet meer lief, maar vlucht voor Hem, vreest Hem, hij laat God niet meer God zijn..."³

¹ Zie ook: B. Hägglund; *Geschiede der Theologie. Ein Abriss*, Gütersloh, 1997, p. 178-179.

² Zie ook: M. Luther, *Psalm 51*, Rotterdam, 1989, p. 12.

³ M. Luther, *Psalm 51*, p. 24-25.

Het verschil tussen daadzonden en de totaal zondige natuur vergelijkt Luther ook met een boom en haar vruchten.⁴ In zijn uitleg van Psalm 51:6⁵ beschrijft Luther Davids begeerte, overspel, echtbreuk en moord op Uria als daadzonden, die te vergelijken zijn met stinkende vruchten. Het zijn echter niet alleen de vruchten die stinken, maar juist de boom zelf zie bedorven is. Wanneer David uitroept: “Tegen u, u alleen heb ik gezondigd en gedaan dat kwaad is in uw ogen”, dan gevoelt David de zonde in haar totaliteit en universaliteit. De daadzonden vloeien voort uit zijn van nature algehele zondigheid.

In de uitleg van Psalm 51:7⁶: “Zie, ik ben in ongerechtigheid geboren en in zonde heeft mij mijn moeder ontvangen” stelt Luther de vraag naar de oorsprong van deze algehele zondigheid van de mens aan de orde. De oorzaak hiervoor ligt niet bij de ouders en ook niet bij God, maar in de mens zelf. Vanwege de erfzonde is elk mens al van voor de geboorte een zondaar, ook al druist dit in tegen de menselijke rede. In de val van Adam in het paradijs is het gehele menselijke geslacht verdorven geraakt en onder de macht van de duivel, ja in zijn rijk gekomen, waar duisternis, haat tegen God en ongeloof heersen.⁷

⁴ Luther ontleent dit beeld aan Christus: Matth. 7:17-20: “Alzo een ieder goede boom brengt voort goede vruchten, en een kwade boom brengt voort kwade vruchten...”.

⁵ M. Luther, *Psalm 51*, p. 55.

⁶ M. Luther, *Psalm 51*, p. 66-67.

⁷ M. Luther, *Psalm 51*, p. 67.

4. LUTHER OVER DE WIL EN RELATIE MET AUGUSTINUS

De servo arbitrio (Over de gebondenheid van de wil) 1525

Volgens Luther was dit werk het belangrijkste theologische schrijven dat ooit uit zijn hand is voortgekomen⁸ en geeft hij aan wat volgens hem de kern van het evangelie is. Het is een antwoord op het, in 1524 uitgegeven, werk *Diatribes seu collatio de libero arbitrio* (discussie, of vergelijking, over de vrije wil) van Erasmus.

Het verschil met Erasmus

Het verschil tussen Erasmus en Luther is het best uit te leggen aan de hand van de vertaling van het woord *arbitrium*, dat doorgaans vertaald wordt met wil. Onzes inziens kan het woord *arbitrium* beter vertaald worden met 'vrije wil'. De titel van Luthers boek luidt dan: De gebondenheid van de vrije wil. Wanneer het slechts om een algemeen willen zou gaan, kon volstaan worden met het woord *voluntas*.

Bij Luther gaat het echter om de vrije wil van de mens om goed te doen overeenkomstig Gods wil. Dit is de vrije wil, zoals de mens die had voor de zondeval. Wanneer Luther spreekt over een gebonden vrije wil, doelt hij op de vrije wil van de mens die altijd in relatie staat met de zonde waardoor al het menselijk handelen met zonde is bevestigd. Erasmus spreekt daarentegen over de *libero arbitrio*; de vrije vrije wil, die in beginsel onbedorven, onbesmet is met de zonde.⁹ Erasmus staat daarmee in de scholastieke en Tridentijnse lijn.

De gebondenheid van de wil

Luther baseert de bijbelse leer over de gebondenheid van de wil voornamelijk op de Paulus' Romeinenbrief en op het Evangelie van Johannes. Luther ziet dat de mensheid onder de toorn van God staat (Romeinen 1:18¹⁰) en dat de wereldheerschappij van de zonde een vrije wil van de mensen tegenstaat. (Romeinen 3:9,19¹¹). De Joden die de wet hebben en de Grieken die de wet niet hebben staan symbool voor de hele mensheid die vanwege de zonde en de gebondenheid van hun wil hieraan, onder de toorn van God staan en daarvoor gestraft zullen worden, tenzij God uit genade de zonden vergeeft. Daarom vraagt God geloof van de mensen, geen werkgerechtigheid. Alleen dan kan men het hemelrijk beërven (Johannes 1:12-13¹²). Dit geloof komt niet voort uit bloedlijnen (de Joden), of uit enige menselijke wil, maar is Gods gave.¹³ Een mens kan van zichzelf niet geloven, maar alleen als God een mens tot Zich trekt (Johannes 6:44¹⁴). De goddeloze zal niet komen, zelfs niet als hij het woord hoort. Hij komt alleen als God hem trekt. Luther gebruikt hier een voorbeeld van Augustinus uit de *Tractatio in Joannis evangelium*: "God draws us as we draw sheep, by holding out a branch to them."¹⁵

⁸ M. Luther, *The bondage of the will*, Cambridge, 1973 p. 40.

⁹ Zie voetnoot 1.

¹⁰ Rom. 1:18 Denn Gottes Zorn vom Himmel wird offenbart über alles gottlose Wesen un Ungerechtigkeit der Menschen..

¹¹ Rom. 3:9 ... beide Juden und Griechen, alle unter der Sünde sind.

Rom. 3:19 ...und alle Welt Gott schuldig sei.

¹² Joh. 1:12-13 Wie viele ihn aber aufnahmen, denen gab er Macht, Gottes Kinder zu werden, die an seinen Namen glauben; welche nicht von dem Geblüt, noch von dem Willen des Fleisches, noch von dem Willen eines Mannes, sondern von Gott geboren sind.

¹³ M. Luther, *The bondage of the will*, p. 303.

¹⁴ Joh. 6:44 Es kann niemand zu mir kommen, es sei denn, daß ihn ziehe der Vater...

¹⁵ M. Luther, *The bondage of the will*, p. 311.

Augustinus over de wil

Augustinus maakt onderscheid tussen de vrije vrije wil (*liberum arbitrium*) en vrijheid (*libertas*). Vrijheid is bij Augustinus de theologische vrijheid om niet te zondigen. De vrije vrije wil gebruikt Augustinus om mensen als redelijke en willende wezens te kenschetsen.¹⁶ Deze vrije vrije wil is een onderdeel van het wezen van de mens en kan daardoor niet verloren worden. Door de zondeval heeft de mens de vrijheid verspeeld, niet de vrije wil. De mens faalt telkens opnieuw in het realiseren van het echte geluk: doen wat God hen vraagt te doen.¹⁷

Augustinus hanteert een zeer breed zondebegrip dat de afwezigheid van God, de afwezigheid van het absoluut goede en handelen uit vrees in plaats liefde impliceert. De vrijheid om het goede te doen, blijft echter een mogelijkheid, omdat anders geen enkel mens ooit nog het heilige, goede en rechtvaardige zou willen. Het lijkt er hier op dat de vrije wil nodig is om ooit de mens te kunnen bekeren.

Augustinus kent de mens twee verlangens toe: de *concupiscentia carnis* (het zondige verlangen) en de *bona concupiscentia* (het goede verlangen). Het laatste is het verlangen naar God, een leven met de Geest, het leven in geloof en het natuurlijk verlangen naar geluk. De *concupiscentia carnis* wordt door Augustinus gestaafd met de tekst uit Romeinen 7:19: Want niet wat ik wens, het goede, doe ik, maar wat ik niet wens, het kwade, dat doe ik. De *concupiscentia carnis* betreft alle zelfgerichte (egoïstische) keuzes van de mens. Door de zondigheid van de mens was de genade onverdiend, een *gratia gratis data* (om niet gegeven). Elke menselijke claimt op een eeuwige beloning, vanwege zijn leven is een irrationele arrogantie. In Adam hebben alle mensen gezondigd en geen recht op een beloning. Redding komt alleen van Gods kant als Hij mensen in liefde tot Zich trekt. De mens wordt weer vrij in de nederige erkenning van zijn zondigheid, waarbij hij gelooft dat er een God is die de mensheid liefheeft, in zijn zondigheid.

Augustinus en Luther

In hoeverre staat Luther in de lijn van Augustinus? Zowel Augustinus als Luther erkennen dat de mens in de zonde op zichzelf gericht is en verlossing nodig heeft. Beiden laten zien dat God die verlossing moet geven. Bij Augustinus moet God verlossing geven, omdat de mens zelf faalt in het zoeken naar het geluk en bij Luther omdat de mens zelf het goede niet doet en zoekt. Voor beiden is de verlossing door God noodzakelijk voor om weer ware vrijheid en een vrije wil gericht op het goede te kennen.

Zowel bij Augustinus als bij Luther is de *arbitrium* niet voldoende om de band met de zonde te verbreken en de gerechtigheid te verkrijgen. Voor de verbreking van de band met de zonde, daarvoor kan alleen God zelf zorgen. Luther staat op dit punt dus in rechtstreekse verbinding met Augustinus.

Het is lastig om met weinig teksten en weinig woorden een lijn van Luther rechtstreeks naar Augustinus te trekken, aangezien er toch ongeveer 1000 jaar aan theologiegeschiedenis tussen zit. Zeggen dat Luther door Augustinus beïnvloed is, kan slechts ten dele. Luther zal ongetwijfeld door meerdere theologen, die in die tijdsspanne van 1000 jaar leefden, beïnvloed zijn. Natuurlijk heeft ook het thema van de vrije wil in die 1000 jaar een ontwikkeling doorgemaakt, waarvan Luther op dat moment een eindpunt en Augustinus een beginpunt was. Ook dat is een reden dat de lijn Luther – Augustinus niet rechtstreeks getrokken kan worden.

¹⁶ M. Lamberigts, *De late Augustinus over genade en vrije wil*, in: P. van Geest en J. van Oort, *Augustiniana Neerlandica*, Leuven 2005, p. 384.

¹⁷ M. Lamberigts, a.w, p. 385.

6. CONCLUSIE

Kwaad, zonde en duivel zijn woorden die iets aanduiden dat bij Luther zeer sterk met elkaar te maken heeft. Als gevolg van de zondeval is elk mens besmet met de erfzonde en bevindt hij zich in de macht en het rijk van de duivel en is hij geneigd tot het haten van God. De algemene verdorvenheid van de menselijke natuur, waar alle daadzonden uit voortvloeien, is voor Luther het ultieme kwaad, dat slechts door Goddelijke genade, van Godswege opgeheven kan worden.

Hoewel volgens Luther de mens beschikt over een vrije wil, is deze wil gebonden door de zonde. Hiermee staat hij in lijn met Augustinus, die zegt dat de vrije wil, door de zonde, zich richt op de mens zelf. Hierdoor gaat de vrije wil niet naar God uit, dit is het 'haten van God'. Echter, wanneer de mens door God verlost is, richt de vrije wil zich weer op God en wordt de mens een vrij schepsel, zonder zonde, die zijn hele leven weer kan richten op de Schepper-Koning.

LITERATUUR

B. Hägglund, *Geschiede der Theologie. Ein Abriss*, Gütersloh, 1997.

M. Lamberigts, *De late Augustinus over genade en vrije wil*, in: P. van Geest en J. van Oort, *Augustiniana Neerlandica*, Leuven 2005.

M. Luther, *Psalm 51*, Rotterdam, 1989 (vertaling door Drs. K. Exalto).

M. Luther, *The bondage of the will*, Cambridge, 1973 (vertaald door J.I. Packer en O.R. Johnson).

Afbeelding voorzijde: Martin Luther (1526), Lucas Cranach